

Rada Fundacji:

Danuta Przywara - Przewodnicząca
Henryka Bochniarz
Janusz Grzelak
Mirośław Wyrzykowski
Ireneusz Cezary Kamiński
Hanna Machińska
Witolda Ewa Osiatyńska
Andrzej Rzepliński
Wojciech Sadurski

Zarząd Fundacji:

Prezes: Maciej Nowicki
Wiceprezes: Piotr Kładoczny
Sekretarz: Małgorzata Szuleka
Skarbnik: Lenur Kerymov
Członkini: Aleksandra Iwanowska

Warszawa, dnia 19 lipca 2024 r.

292/2024/PIP/ZG

Szanowny Pan
płk dr Andrzej Pecka
Dyrektor Generalny Służby Więziennej
ul. Rakowiecka 37a
02-521 Warszawa

I. WPROWADZENIE

Helsińska Fundacja Praw Człowieka¹ jest organizacją pozarządową, której statutowym celem jest ochrona praw człowieka. Zagadnienia związane z poszanowaniem praw podstawowych osób pozbawionych wolności, w szczególności odnoszące się do przestrzegania zakazu tortur, niehumanitarnego i poniżającego karania czy zakazu dyskryminacji stanowią szczególny przedmiot zainteresowania Fundacji. Zaniepokojenie Fundacji od pewnego czasu budzi sytuacja osób transpłciowych przebywających w więzieniach. Z tego względu pragniemy zwrócić uwagę Pana Dyrektora na aktualną sytuację tej grupy więźniów oraz wskazać kluczowe międzynarodowe standardy szczególnie istotne z perspektywy praw człowieka i efektywnej prewencji tortur – w szczególności najnowsze wytyczne Europejskiego Komitetu ds. Zapobiegania Torturom, Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu.

II. SYTUACJA OSÓB TRANSPŁCIOWYCH W POLSKICH WIĘZIENIACH

Problematyka związana z poszanowaniem praw człowieka osób transpłciowych w zakładach karnych i aresztach śledczych była już niejednokrotnie przedmiotem działań Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka². Pojawiające się we wpływających sprawach naruszenia odnosiły się do m.in. zapewnienia bezpieczeństwa i adekwatnej opieki zdrowotnej, posługiwania się danymi osobowymi odpowiadającymi tożsamości

¹ Dalej: **HFPC, Fundacja**.

² Zob. np. *Sytuacja osób transpłciowych w więzieniach*. HFPC pisze do dyrektora generalnego Służby Więziennej, HFPC 15.06.2022 r., <https://hfhr.pl/aktualnosci/sytuacja-osob-transpłciowych-w-wiezieniach> [dostęp: 10.07.2024 r.].

płciowej czy możliwości ekspresji tożsamości płciowej, jak również miejsca odbywania kary pozbawienia wolności.

Kluczową sprawą, w którą zaangażowana była Fundacja, jest zakończona wyrokiem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka³ sprawa *W.W. przeciwko Polsce*⁴, w której HFPC złożyła w tej sprawie opinię przyjaciela sądu⁵ i podejmowała interwencję również na poziomie krajowym. Sprawa dotyczyła transpłciowej kobiety, która w toku odbywania kary pozbawienia wolności rozpoczęła feminizującą terapię hormonalną, arbitralnie przerwana przez władze jednostki penitencjarnej, do której została przewieziona w 2020 r. W ocenie Trybunału doszło do naruszenia jej prawa do poszanowania życia prywatnego. Decyzję administracji jednostki Trybunał określił jako „dotykającą wolności skarżącej do określenia jej tożsamości płciowej, jednej z najbardziej fundamentalnych podstaw samostanowienia”⁶. Trybunał zauważył także, że Rząd nie odniósł się do żadnych rzekomych szkodliwych skutków, jakie terapia mogła mieć dla zdrowia fizycznego i psychicznego skarżącej (a jednocześnie – pozytywne skutki były dobrze udokumentowane), nie podnoszono również, by wiązała się ona ze szczególnymi trudnościami dla władz więziennych⁷. Jednocześnie uwagę zwrócono w orzeczeniu na „szczególną wrażliwość skarżącej jako osoby transpłciowej pozbawionej wolności, znajdującej się w toku tranzycji, co wymaga zwiększonej ochrony ze strony państwa”. Na tej podstawie Trybunał stwierdził naruszenie art. 8 Konwencji, stanowiącego o prawie do poszanowania życia prywatnego⁸.

W czerwcu 2024 r. na łamach portalu OKO.press ukazał się reportaż opowiadający szerszą historię pani Weroniki, skarżącej w opisanej powyżej sprawie⁹. Kobieta opisała, że jej „wnioski o najbardziej podstawowe rzeczy, jak stanik czy opaska na włosy, były odrzucane. Bo przecież to są rzeczy dla kobiet, a ja mam w dokumentach: mężczyzna”. Wskazała, że kilkakrotnie się okaleczała, w tym sama za pomocą żyletki usunęła sobie jądra, a dwukrotnie podejmowała próby samobójcze. Pierwszą próbę podjęła w związku z odmową rozpoczęcia terapii hormonalnej po autokastracji – w publikacji wskazała, że:

Powiedziałam, że po amputacji muszę mieć zapewnione zewnętrzne źródło hormonów. Usłyszałam, że będę czekać dwa lata na wizytę odpowiedniego lekarza. Już miałam zawiązane prześcieradło na kracie, gdy wbiegli do celi i mnie powstrzymali [...]. Przestraszyli się. Bardzo szybko zorganizowali mi w więzieniu wizytę seksuologa. Potwierdził, że brak żeńskich hormonów zagraża

³ Dalej: **ETPC, Trybunał**.

⁴ Wyrok ETPC z dnia 11.07.2024 r. w sprawie *W.W. przeciwko Polsce*, skarga nr 31842/20. Zob. również *ETPC: arbitralne przerwanie terapii hormonalnej osoby transpłciowej pozbawionej wolności stanowi naruszenie Konwencji*, HFPC 11.07.2024 r., <https://hfhr.pl/aktualnosci/etpc-arbitralne-przerwanie-terapii-hormonalnej-osoby-transpłciowej-w-wiezieniu-lamie-prawa> [dostęp: 18.07.2024 r.].

⁵ Zob. *Opieka zdrowotna dla osób transpłciowych w zakładach karnych. HFPC składa opinię do ETPC*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka 19.11.2021 r., <https://hfhr.pl/aktualnosci/opieka-zdrowotna-dla-osob-transpłciowych-w-zakladach-karnych-hfpc-sklada-opinie-do-etpc> [dostęp: 11.07.2024 r.].

⁶ Wyrok ETPC w sprawie *W.W. przeciwko Polsce*, § 91, tłumaczenie własne.

⁷ Tamże, §§ 93-94.

⁸ Tamże, §§ 96-97, tłumaczenie własne.

⁹ P. Knut, Weronika, *Byliśmy strasznie złodziejowaci. Panie mecenasie, nie chciałby mnie pan spotkać na ulicy [REPORTAŻ]*, OKO.press 9.06.2024 r., <https://oko.press/osoba-transseksualna-wiezenie-reportaz> [dostęp: 10.06.2024 r.].

mojemu życiu i przepisał leki. Po przewiezieniu do innej jednostki nowy lekarz zmienił jednak zdanie i mi je zabrał. Dopiero na skutek działań mojej pełnomocniczki Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu wydał środek tymczasowy i zmusił administrację do podawania hormonów aż do zakończenia mojej kary.

Pani Weronika odniosła się również do drugiej próby, opisując jednocześnie, jak była traktowana przez Służbę Więzienną jako osoba otwarcie transpłciowa:

Po tym, jak usunęłam jądra i powiedziałam, że jestem kobietą, zostałam umieszczona w indywidualnej celi. Z samej góry spadłam na sam dół. Niżej są tylko pedofile, gwałciciele i donosiciele. Od tego czasu wszystkie spacerunki odbywałam w pojedynkę. Przez sześć lat miałam kontakt wyłącznie ze strażnikami. Bywały całe dni, kiedy nie miałam się do kogo odezwać. Myślałam, że oszaleję [...]. Moje wnioski o spacerunki z innymi więźniami, kimkolwiek, były ignorowane. Znowu zdecydowałam się na sznur. Już wisiałam na kracie, kiedy mnie odcięli. Dopiero wtedy podziałało. Początkowo przydzielili mi do spacerów grupę Wietnamczyków. Tak jakby to było najbezpieczniejsze towarzystwo. W ogóle nie mogłam się z nimi dogadać, ale przynajmniej byli żywymi ludźmi.

Karę pozbawienia wolności pani Weronika odbywała w więzieniu dla mężczyzn, również po rozpoczęciu tranzycji¹⁰. Przeniesienie do jednostki dla kobiet nastąpiło po wydaniu przez sąd wyroku ustalającego płeć. Podsumowując raport, reprezentujący ją adw. Paweł Knut wskazał, że:

Polski system penitencjarny nie ewidencjonuje osób transpłciowych. Nie widzi również ich szczególnych potrzeb w trakcie odbywania kary, przez co stanowi dla nich śmiertelną pułapkę. W większości jednostek, w których przebywała W., od nowa musiała negocjować z administracją swoje prawo do życia w zgodzie ze sobą. Osadzenie w takich warunkach prowadzi w praktyce do wymierzenia dodatkowej sankcji – za transpłciowość, skutkując niesprawiedliwym podwyższeniem dotkliwości kary. Aby historia W. się nie powtarzała, należy zająć się tym problemem i rozwiązać go systemowo. Od czego zacząć? Od wydania przez Dyrektora Generalnego Służby Więziennej wytycznych, które określiłyby zasady postępowania z osobami transpłciowymi odbywającymi karę pozbawienia wolności.

Rekomendację tę podziela również Helsińska Fundacja Praw Człowieka, o czym szerzej piszemy w części III niniejszego pisma.

Na temat traktowania osób transpłciowych w jednostkach penitencjarnych wypowiadał się również dwukrotnie Krajowy Mechanizm Prewencji Tortur¹¹, działający na podstawie Protokołu fakultatywnego do Konwencji w sprawie zakazu tortur. Po raz pierwszy KMPT analizował traktowanie transpłciowej kobiety w Zakładzie Karnym w Barczewie¹². Kontrolerzy wizytujący jednostkę w 2022 r. wskazali, że „mają poważne zastrzeżenia co do zapewnienia jej odpowiednich warunków odbywania kary pozbawienia wolności”, co „[n]iewątpliwie ma związek

¹⁰ Tranzycja to wszelkie formy zmiany swojego funkcjonowania społecznego lub korekty cech płciowych ciała w stronę płci, z którą osoba transpłciowa się utożsamia (definicja zaadaptowana za portalem Tranzycja.pl, <https://tranzycja.pl/krok-po-kroku/pierwsze-kroki/> [dostęp: 11.06.2024 r.].

¹¹ Dalej: **KMPT**.

¹² Raport KMPT z wizytacji Zakładu Karnego w Barczewie, KMP.571.13.2022.JJ, Warszawa 17.01.2023 r.

z brakiem rozwiązań systemowych w obszarze wsparcia osób LGBT+ przebywających w jednostkach penitencjarnych¹³. Delegacja ustaliła w toku wizytacji, że kobieta – od momentu rozpoczęcia tranzycji – była izolowana od innych więźniów. W Zakładzie Karnym w Barczewie była zakwaterowana w oddziale dla więźniów niebezpiecznych – choć sama nie była uznana za stwarzającą tego rodzaju zagrożenie, a rzeczywistym celem było ograniczenie jej kontaktu z innymi więźniami, rzekomo dla zapewnienia jej bezpieczeństwa. W raporcie wskazano, że:

W innych zakładach umieszczana była w celach pojedynczych, monitorowanych. Nie miała kontaktu z innymi osadzonymi, wszystkie czynności, takie jak np. spacer, wykonywała bez udziału innych więźniów [...]. Nie została skierowana na terapię profilaktyki uzależnień, pomimo iż według psychologów więziennych wymagała tego typu oddziaływań [...]. Poddana była permanentnej izolacji, co niekorzystnie wpływało na jej stan psychiczny i samopoczucie. Z dokumentacji osadzonej wynika, że wielokrotnie dokonywała samouszkodzeń i prób samobójczych z powodu poczucia bezradności i samotności. W wielu opiniach psychologicznych i psychiatrycznych pojawiają się wpisy informujące o długotrwałym kryzysie psychicznym i cechach depresyjnych¹⁴.

Delegacja KMPT odnotowała również, że:

Osadzona poddawana jest kontroli osobistej, często polegającej na zdjęciu stanika i majtek, przez funkcjonariuszy płci męskiej. Nie ma możliwości wyboru płci osoby, która takiej kontroli dokonuje. Po rozpoczęciu procesu tranzycji funkcjonariusze ostentacyjnie używali wobec niej zaimków męskich, zdarzały się również obraźliwe określenia (np. cwel). Osadzona nie otrzymywała rzetelnych, potwierdzonych naukowo, informacji na temat korekty płci. Była zniechęcana przez funkcjonariuszy, słysząc, że „może dostać od tego raka” lub „powinna przez 3 lata nosić sukienki, żeby być uznana za kobietę”. Przez dłuższy czas nie mogła posiadać akcesoriów kobiecych, np. stanika, opaski do włosów, kosmetyków. Nie otrzymywała wsparcia psychologicznego, przez dłuższy czas także medycznego [...]. Szkolenia funkcjonariuszy mające na celu podnoszenie świadomości i stosowania standardów wobec osób LGBT+ odbyły się tylko w jednej jednostce penitencjarnej w Polsce¹⁵.

Ponownie kontrolerzy Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur spotkali się z osobą transpłciową w izolacji penitencjarnej w trakcie wizytacji Zakładu Karnego w Potulicach w maju 2023 r.¹⁶ Kobieta pozostawała pozbawiona wolności od 2005 r., a w jednostce w Potulicach przebywała od 2023 r. Tożsamość płciową zdecydowała się ujawnić we wrześniu 2020 r. W związku z wnioskiem przez nią o wyrażenie zgody na korzystanie z damskich ubrań czy posługiwanie się rodzajem żeńskim w odniesieniu do niej w rozmowach z funkcjonariuszami, została skierowana do ośrodka diagnostycznego. W wydanym w listopadzie 2022 r. orzeczeniu psychologiczno-penitencjarnym zalecono jej obserwację w kierunku zaburzeń tożsamości płciowej i odbywanie kary w systemie terapeutycznym. Jak wskazano w raporcie, powołując się na dokumentację kobiety zgromadzoną w jednostce, przebywała ona od listopada

¹³ Tamże, s. 7.

¹⁴ Tamże, s. 7-8.

¹⁵ Tamże, s. 8.

¹⁶ Raport KMPT z wizytacji Zakładu Karnego w Potulicach, KMPT.571.5.2023.AO, Warszawa 2.11.2023 r.

2020 r. w oddziale dla skazanych z zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo. Realizowała tam Indywidualny Program Terapeutyczny, którego obszarem priorytetowym były „problemy adaptacyjne manifestowane w obszarze tożsamości seksualnej”¹⁷. Kobieta była diagnozowana i obserwowana przez ponad rok. W tym czasie kilkakrotnie odbyła się konsultacja z lekarzem specjalistą psychiatrą seksuologiem, obserwacje i diagnostyka psychologiczna, badania kariotypu i hormonalne – ostatecznie w opinii stwierdzono jednak, że „badany nie kwalifikuje się do uznania za osobę transpłciową”. Argumentacja przedstawiona w opinii nie została ujawniona w publikacji. Z raportu wynika, że kobieta przebywa w celi z innymi osobami, a współosadzeni nie są świadomi jej tożsamości płciowej. Posługuje się na co dzień męskimi zaimkami, jednak chciałaby móc używać żeńskich, nosić kobiece ubrania i korzystać z damskich akcesoriów, a także:

Chciałaby również zapuścić włosy, ale jak dodała, była za to karana karą dyscyplinarną albo funkcjonariusze próbowali ją odwieść od tego pomysłu. W trakcie drugiej wizytacji w ZK w Potulicach osadzona przekazała, że pod groźbą wymierzenia kolejnej kary dyscyplinarnej zdecydowała się na obcięcie włosów. Z informacji uzyskanych od lekarza wynikało także, iż osadzona nie otrzyma skierowania do endokrynologa (chciałaby rozpocząć terapię hormonalną), gdyż brak jest wskazań do tego typu wizyty specjalistycznej¹⁸.

Z informacji uzyskanych przez Helsińską Fundację Praw Człowieka wynika, że Służba Więzienna nie dysponuje danymi na temat liczby osób transpłciowych przebywających w jednostkach penitencjarnych, a ich ewidencjonowanie postrzegane jest przez jej Centralny Zarząd jako „wysoce nieetyczne i nieproporcjonalnie ingerujące w prawa i wolności człowieka wynikające m.in. z Konstytucji RP, czy aktów prawa międzynarodowego”. W wydanej w 2022 r. opinii ówczesny Dyrektor Generalny Służby Więziennej, gen. Jacek Kitliński wskazał również, że „[t]ransseksualizm nie jest żadnym deficytem i nie wydaje się właściwym opracowywanie sposobów oddziaływań i programów skierowanych wyłącznie do tej grupy osób pozbawionych wolności”¹⁹. Stwierdził ponadto, odpowiadając na przedstawione przez HFPC informacje odnoszące się do udokumentowanych naruszeń praw osoby transpłciowej pozbawionej wolności, że „dotychczas nie uzyskano żadnych informacji, że wobec osób LGBTI przebywających w warunkach izolacji nie są przestrzegane normy o charakterze międzynarodowym, konstytucyjnym czy ustawowym, w świetle których zakazuje się tortur lub niehumanitarnego albo poniżającego traktowania i karania”²⁰. Zapewnienie to stoi w sprzeczności nie tylko z informacjami, jakimi od kilku lat dysponuje Helsińska Fundacja Praw Człowieka; również dane posiadane przez Rzecznika Praw Obywatelskich, uzyskane przez Fundację w trybie dostępu do informacji publicznej, wskazują na istnienie istotnych problemów. W piśmie do Fundacji wskazano, że:

W Biurze RPO zarejestrowanych zostało sześć spraw osób transpłciowych pozbawionych wolności. [...] Problemy zdiagnozowane podczas prowadzonych czynności przez Rzecznika dotyczą głównie zapewnienia bezpieczeństwa osobom transpłciowym, w tym w szczególności długotrwałej izolacji od pozostałych więźniów i wynikających z niej psychologicznych skutków. Kwestią

¹⁷ Tamże, s. 12.

¹⁸ Tamże, s. 13.

¹⁹ Pismo Dyrektora Generalnego Służby Więziennej, BDG.071.50.2022.KS, Warszawa 9.05.2022 r.

²⁰ Tamże.

podstawową jest także organizacja diagnozy i włączenia farmakoterapii w procesie tranzycji płci. Wszystkie osoby zgłaszające się do RPO podnosiły także zagadnienie traktowania ich zgodnie z płcią odczuwaną, a nie metrykalną. Brak po stronie funkcjonariuszy Służby Więziennej szkoleń mających na celu poszerzenie świadomości na temat specyficznych potrzeb tej grupy osadzonych stanowi najistotniejszy problem o charakterze systemowym, na równi z potrzebą wypracowania wytycznych co do praktyki w zakresie postępowania w pracy penitencjarnej z osobami transpłciowymi²¹.

W celu uzyskania aktualnych i uwzględniających perspektywę poszczególnych okręgowych inspektoratów Służby Więziennej danych Fundacja zwróciła się do wszystkich Dyrektorów Okręgowych SW o udzielenie informacji w zakresie posiadanych danych statystycznych (w tym szacunkowych) na temat liczby osób transpłciowych w podległych im jednostkach, wydanych zaleceniach, wytycznych lub instrukcjach związanych z m.in. przyjęciem więźnia będącego osobą transpłciową, zapewnieniem mu ochrony przed dyskryminacją i przemocą, zarówno ze strony współosadzonych, jak i funkcjonariuszy, sposobem przeprowadzania kontroli osobistych czy możliwościami ekspresji tożsamości płciowej odmiennej od płci określonej w dokumentach. Fundacja pytała również o szkolenia dostępne dla funkcjonariuszy, wpływające skargi i wnioski, jak również o prowadzone postępowania dyscyplinarne.

Z udzielonych odpowiedzi wynika, że w żadnej z jednostek penitencjarnych nie wprowadzono szczególnych wytycznych, instrukcji lub innych rozwiązań odnoszących się do osób transpłciowych pozbawionych wolności. Wskazywano w szczególności, że „Służba Więzienna ma ogromne doświadczenie w realizacji zasady indywidualizacji kary pozbawienia wolności, a zapewnienie właściwych standardów odbywania kary oraz właściwego poziomu bezpieczeństwa nie stanowi żadnego nowego wyzwania w pracy resocjalizacyjnej”²². Konsekwentnie wskazywano, że w ocenie administracji penitencjarnej funkcjonariusze są przygotowani do udzielania wsparcia osobom transpłciowym pozbawionym wolności i że „doskonale rozumieją oni, że każda «inność» (w tym przynależność do grupy LGBTI) może być powodem nietolerancji i agresji ze strony społeczeństwa, w tym także skazanych, a co za tym idzie przygotowani są do udzielania niezbędnego wsparcia wszystkim osobom pozbawionym wolności”²³. W jednym z pism wskazano, że „[o]pracowanie sposobów oddziaływań penitencjarnych oraz programów penitencjarnych oraz programów

²¹ Pismo Zastępczyni Dyrektora Zespołu do spraw Wykonywania Kar w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich, IX.0134.4.2024.KKo, 12.02.2024 r.

²² Pismo Dyrektora Okręgowego Służby Więziennej w Bydgoszczy, OI.OP.0143.1.2024.PK, Bydgoszcz 20.02.2024 r.; właściwie identycznie: pismo Dyrektora Okręgowego Służby Więziennej w Katowicach, OI/D/r.0143.1.2024.JS, Katowice 16.02.2024 r.; pismo Zastępcy Dyrektora Okręgowego Służby Więziennej w Koszalinie, OI.OP.0143.2.2024.SR, Koszalin; pismo Dyrektora Okręgowego Służby Więziennej w Krakowie, OI.D.0143.1.2024.AM-C, Kraków 19.02.2024 r.; pismo Dyrektora Okręgowego Służby Więziennej w Łodzi, OI/OP.0143.1.2024.ŁK, Łódź 13.02.2024 r.; pismo Zastępcy Dyrektora Okręgowego Służby Więziennej w Olsztynie, OI/Rp.0143.4.2024, Olsztyn 20.02.2024 r.; pismo Zastępcy Dyrektora Okręgowego Służby Więziennej w Opolu, OI.OP.0143.4.2024.HP, Opole 19.02.2024 r.; pismo specjalisty OISW w zastępstwie Dyrektora Okręgowego Służby Więziennej w Rzeszowie, OI/E.0143.1.2024.RK, Rzeszów 20.02.2024 r.; pismo Dyrektora Okręgowego Służby Więziennej w Warszawie, OI/RP.0143.5.2024.BM, Warszawa 14.02.2024 r.

²³ Pismo DOSW w Olsztynie; pismo DOSW w Bydgoszczy; pismo DOSW w Koszalinie.

resocjalizacji skierowanych wyłącznie do osób transseksualnych jako pozbawionych wolności wydaje się być bardziej źródłem negatywnych skutków stygmatyzujących”, a także, że:

Homoseksualność i transpłciowość nie są zaburzeniami psychicznymi czy jednostkami chorobowymi. Podejmowanie dodatkowych działań [...] przy obecnych uregulowaniach prawnych gwarantujących humanitarne i godne odbywanie kary pozbawienia wolności przez wszystkie osoby skazane bez względu na ich orientację, tożsamość płciową, mogłoby prowadzić do stygmatyzacji i wykluczenia tych osób. Wszelkie oddziaływania penitencjarne są prowadzone zgodnie z zasadą godności człowieka²⁴.

Szkolenia dla funkcjonariuszy odnoszące się do traktowania osób LGBTIQ+ stanowią przy tym jednak rzadkość – z nadesłanych danych wynika, że obejmowały one jedynie stosunkowo niewielką grupę funkcjonariuszy²⁵.

Zapotrzebowanie na szkolenia i przygotowanie wytycznych potwierdzają również sami funkcjonariusze. Z prowadzonych w kwietniu 2023 r. badań²⁶ wśród funkcjonariuszy pełniących służbę w jednostkach typu zamkniętego podległych Okręgowemu Inspektoratowi Służby Więziennej w Olsztynie wynika, że postrzegają oni obecność osoby transpłciowej w więzieniu jako wyzwanie dla współcześnie funkcjonujących zakładów karnych²⁷. Ponad połowa respondentów postrzegала osoby transpłciowe jako zagrożenie dla bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej²⁸. Precyzując możliwość wystąpienia zagrożenia funkcjonariusze wskazywali, że osoba transpłciowa może być ofiarą przemocy i prześladowań ze strony innych więźniów (78% respondentów²⁹) lub funkcjonariuszy (12% respondentów), narażona na

²⁴ Pismo Dyrektora Okręgowego Służby Więziennej w Lublinie, OI/IP.0143.2.2024.KG, Lublin 20.02.2024 r.

²⁵ Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej w Warszawie zorganizował w listopadzie 2023 r. szkolenie *Zasady humanitarnego i praworządnego traktowania osób pozbawionych wolności ze szczególnym uwzględnieniem osób LDBTQ+, niepełnosprawnych intelektualnie, chorych psychicznie oraz osób starszych* [pisownia oryginalna], w którym udział brało 149 osób. W Zakładzie Karnym w Barczewie dwukrotnie miało miejsce szkolenie e-learningowe dotyczące „humanitarnego i praworządnego traktowania osób pozbawionych wolności z uwzględnieniem osób LGBT i cudzoziemców”; w pierwszej edycji szkolenia brało w nim udział 308 funkcjonariuszy i 23 pracowników cywilnych, w drugiej 303 funkcjonariuszy i 23 pracowników (w pozostałych jednostkach podlegających OISW w Olsztynie nie prowadzono szkoleń). W Areszcie Śledczym w Lublinie „radca prawny przeprowadził krótki instruktaż w zakresie zwracania się do osoby osadzonej transpłciowej, a także jej traktowania i przestrzegania jej fundamentalnych praw” (jednocześnie jednak, jak wynika z pisma DOSW w Lublinie, „nie były realizowane żadne szkolenia, których przedmiot skupiałby się na zagadnieniach osób LGBTI”). W niektórych pismach wskazano, że dyrektorzy okręgowi nie dysponują informacjami na temat udziału funkcjonariuszy podległych jednostek w szkoleniach.

²⁶ B. Zając, *Osadzony o odmiennej tożsamości płciowej w perspektywie więziennej*, „Biuletyn Kryminologiczny” nr 30 (2023), s. 197-212.

²⁷ Tamże, s. 203. Na pytanie „Czy w Pani/Pana ocenie osadzony o odmiennej tożsamości płciowej stanowi wyzwanie dla współcześnie funkcjonujących zakładów karnych?” 29,9% ankietowanych odpowiedziało, że „jest poważnym problemem i wyzwaniem”, a 22,7% wskazało, że „należy przyjąć, że w niedalekiej przyszłości będzie wyzwaniem i problemem”. Odpowiedzi negatywnej udzieliło 9,9% ankietowanych, a 27% wskazało, że „jest zjawiskiem marginalnym”.

²⁸ Tamże, s. 205. 54,7% ankietowanych udzieliło odpowiedzi pozytywnej, 32,9% negatywnej, a 12,4% nie miało zdania na ten temat.

²⁹ Respondenci mogli udzielić kilku odpowiedzi – w ramach tego pytania 170 respondentów udzieliło łącznie 423 odpowiedzi. W przeciwieństwie do odsetka wskazanego w tabeli w materiale źródłowym, opisany w niniejszym piśmie odsetek odnosi się do liczby respondentów, nie liczby

zachowania suicydalne (27% respondentów) czy narażona na niski status w hierarchii więziennej (38% respondentów). Z niepokojem odnotować należy, że w ocenie ¼ funkcjonariuszy osoby transpłciowe pozbawione wolności powinny być umieszczane wyłącznie w jednostkach typu zamkniętego, niezależnie od popełnionego czynu³⁰. Pod znakiem zapytania stawia zgodne twierdzenie Dyrektorów Okręgowych i Dyrektora Generalnego, że zapewnienie właściwych standardów odbywania kary oraz właściwego poziomu bezpieczeństwa nie stanowi żadnego nowego wyzwania w pracy resocjalizacyjnej fakt, że właściwymi środkami zdaniem ankietowanych funkcjonariuszy dla ochrony osób transpłciowych byłyby umieszczanie ich w oddziałach odizolowanych na wzór oddziałów „N”, niedopuszczanie do kontaktu z innymi osobami czy umieszczanie w celach monitorowanych³¹. Szczególnie problematyczne są również odpowiedzi funkcjonariuszy na temat osadzania osób transpłciowych – zdaniem 37% funkcjonariuszy decyzja o właściwym zakładzie (dla mężczyzn lub dla kobiet) powinna być podejmowana po uzyskaniu orzeczenia lekarza psychiatry, a według 36% odpowiednim rozwiązaniem byłoby kierowanie przez Służbę Więzienną wniosku o ustalenie płci do sądu³². Negatywną ocenę polityki Służby Więziennej w Polsce w odniesieniu do przygotowania do pracy z osobami transpłciowymi pozbawionymi wolności sformułował również Z. Lasocik³³.

III. STANDARDY PRAW CZŁOWIEKA ODNOSZĄCE SIĘ DO DETENCJI OSÓB TRANSPŁCIOWYCH

Opisane powyżej okoliczności świadczą dobitnie o konieczności podjęcia działań przez Centralny Zarząd Służby Więziennej w celu przystosowania więziennictwa do wykonywania kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania wobec osób transpłciowych z poszanowaniem ich godności, tożsamości i podmiotowości. Podkreślenia wymaga przy tym, że celem wprowadzenia wytycznych i instrukcji w żadnym wypadku nie powinna być stygmatyzacja osób transpłciowych czy traktowanie ich tożsamości płciowej jako deficytu – a jedynie konieczne przygotowanie administracji penitencjarnej do sytuacji, którą sami funkcjonariusze postrzegają jako wyzwanie.

udzielonych przez nich łącznie odpowiedzi (133 wskazania to ok. 31% wszystkich odpowiedzi, jak wskazano w publikacji, czemu odpowiada 78% respondentów).

³⁰ Tamże, s. 205. Na pytanie „Jaki typ zakładu w Pani/Pana ocenie byłby najlepszy z punktu widzenia takich osób?” 28% udzieliło odpowiedzi „tylko typ zamknięty”, a 53,1% respondentów „w zależności od popełnionego czynu”.

³¹ Tamże, s. 207. Na pytanie „Jakie środki Służba Więzienna w Pani/Pana ocenie powinna wdrożyć, by chronić takich osadzonych?” 50% ankietowanych wskazało, że „umieszczenie w oddziałach odizolowanych, na wzór oddziałów «N»”, 37% respondentów odpowiedziało: „nie dopuszczać do kontaktu z innymi osadzonymi”, 26% wskazało na „umieszczanie w celach monitorowanych”, a 18%, że „nie powinna stosować żadnych innych środków niż te wynikające z przepisów”.

³² Tamże, s. 208. Na pytanie „Jakie rozwiązania powinna zastosować Służba Więzienna w kontekście osadzania osób o odmiennej tożsamości płciowej?” 29% odpowiedziało „dokonywanie odmiennej klasyfikacji”, 37% - „kierowanie do lekarza psychiatry celem orzecznictwa”, 28% - umieszczanie w celi monitorowanej celem obserwacji i diagnozy, a 36% respondentów wskazało, że „kierowanie wniosku do sądu o ustalenie płci”.

³³ „Okazało się, że problem osób LGBT czy osób transpłciowych nie istnieje dla Służby Więziennej. Nie jest dostrzegany i nie jest postrzegany jako ważny” – za: Z. Lasocik, *Przegląd międzynarodowych standardów prawnych i praktyki*, „Praca Socjalna” nr 2/38 (2023), s. 100.

Stanowisko Fundacji nie jest w tym zakresie osamotnione – wskazuje na to również Krajowy Mechanizm Prewencji Tortur, który wśród minimalnych wymogów wymienia, by regulacja taka odnosiła się do:

- 1) zawierania w ewidencji osadzonych informacji o tożsamości płciowej;
- 2) warunków zakwaterowania i reżimu;
- 3) kontroli osobistych;
- 4) leczenia i terapii;
- 5) używania zaimków;
- 6) wizerunku i ekspresji tożsamości płciowej;
- 7) szkoleń personelu.

Warte odnotowania krótkie wytyczne w tym zakresie zawarte zostały w Zasadach Yogyakarty (właśc. *Zasady stosowania międzynarodowego prawa praw człowieka w stosunku do orientacji seksualnej oraz tożsamości płciowej*), opracowanych przez grupę ekspertek i ekspertów w 2006 r. i uzupełnionych w 2017 r.³⁴ Zgodnie z zasadą nr 9, każda osoba pozbawiona wolności powinna być traktowana w sposób humanitarny, z poszanowaniem jej przyrodzonej i niezbywalnej godności, której integralną częścią są orientacja seksualna i tożsamość płciowa. Precyzując ogólne zalecenie, zasady rekomendują m.in.:

- 1) zapewnienie ochrony przed dyskryminacją i przemocą, w tym przemocą ze względu na tożsamość płciową;
- 2) zapewnienie odpowiedniego dostępu do opieki medycznej, w tym do medycznej tranzycji;
- 3) zapewnienie udziału więźnia w procesie podejmowania decyzji dotyczących miejsca pozbawienia wolności ze względu na tożsamość płciową;
- 4) wprowadzenie środków ochronnych, które nie będą wiązały się z większym ograniczeniem praw niż w przypadku ogółu populacji więziennej;
- 5) zapewnienie monitorowania miejsc pozbawienia wolności przez państwo, jak i przez organizacje działające w obszarze praw osób LGBTIQ+;
- 6) prowadzenie programów szkoleniowych i uświadamiających dla personelu więziennego.

Aktualnie za kluczowy dokument o charakterze kompleksowym uznać należy zawarte w raporcie Europejskiego Komitetu ds. Zapobiegania Torturom,

³⁴ Pelen tekst Zasad Yogyakarty i Zasad Yogyakarty + 10 jest dostępny pod adresem <https://yogyakartaprinciples.org/> [dostęp: 13.06.2024 r.]. Polskie tłumaczenie (choć sprzed uzupełnienia z 2017 r.) z opracowaniem pod red. K. Remin dostępne jest pod adresem https://www.kph.org.pl/publikacje/b-v_zasady.pdf [dostęp: 13.06.2024 r.]. Zasady Yogyakarty spotkały się z uznaniem m.in. Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka czy UNODC, były również przytaczane w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej – zob. M. O’Flaherty, *The Yogyakarta Principles at Ten*, “Nordic Journal of Human Rights” 2015, nr 33, t. 4, s. 287-292. Zostały również odnotowane przez Europejski Komitet ds. Zapobiegania Torturom – zob. poniżej.

Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu³⁵ standardy w sprawie osób transpłciowych w więzieniach³⁶. Odnosząc się do kwestii związanych z umieszczeniem w jednostce dla kobiet lub dla mężczyzn CPT podkreśla, że „co do zasady **osoby transpłciowe powinny być umieszczane w jednostkach odpowiadających płci, z którą się identyfikują**”³⁷, ale niezależnie od tego „**powinny być proaktywnie konsultowane przed podjęciem decyzji o osadzeniu w konkretnej jednostce**”³⁸. W sytuacji, gdyby osoba transpłciowa nie chciała ujawniać swojej tożsamości płciowej lub decydowała się na pozostanie w jednostce odpowiadającej płci przypisanej przy urodzeniu, jej wola powinna być wzięta pod uwagę³⁹. Z kolei międzynarodowe organizacje pozarządowe Prison Reform International i Trans Europe and Central Asia wymieniając, jakimi zasadami kierować powinno się więziennictwo zajmując się problematyką miejsca odbywania kary przez osobę transpłciową bądź niebinarną wskazywały na poniższe zasady:

1. samookreślenie i równość wobec prawa, a więc przyjęcie polityk opartych na założeniu uwzględnienia indywidualnych preferencji zgodnie z tożsamością płciową;
2. ochrona przed torturami i złym traktowaniem, uwzględniająca szczególne narażenie na naruszenia;
3. partycypacja („nic o nas bez nas”) – zapewnienie znaczącego udziału osób transpłciowych lub niebinarnych w procesie decyzyjnym, zarówno dotyczącym ich bezpośrednio, jak i na poziomie systemowym;
4. niedyskryminacja i godność, a co za tym idzie ukierunkowanie polityk dotyczących ustalenia miejsca pozbawienia wolności na zwalczanie dyskryminacji i uznanie tożsamości osób transpłciowych i niebinarnych;
5. nie szkodzić, a więc zapewnienie prywatności i poufności, wyeliminowanie środków ochronnych, które w istocie stanowią przede wszystkim ograniczenie praw;
6. ewentualne wyjątki nie mogą mieć charakteru abstrakcyjnego – odstępstwa muszą oparte być na realiach konkretnej sprawy i być zgodne z prawem, proporcjonalne i konieczne;

³⁵ Dalej: **CPT, Komitet.**

³⁶ *Transgender Persons in Prison. Prison Standard*, fragment 33. raportu generalnego CPT/Inf (2024) 16 – part, CPT, Rada Europy 2024, <https://rm.coe.int/1680af7216> [dostęp: 13.06.2024 r.] – dalej: **Standard CPT.**

³⁷ Tamże, s. 8, tłumaczenie własne.

³⁸ Tamże, s. 9, tłumaczenie własne.

³⁹ Tamże, s. 9. Z badań prowadzonych przez K. Chesnut i J. Price wśród transpłciowych osób pozbawionych wolności wynika, że choć 95% transpłciowych kobiet było osadzonych w jednostkach penitencjarnych dla mężczyzn, większość (bo aż 66%) z nich wolałoby przebywać w jednostce dla kobiet. Chęć zamieszkiwania w jednostce odpowiadającej tożsamości płciowej nie ma zatem charakteru uniwersalnego i może zależeć od innych czynników – tym bardziej istotne jest włączenie osób transpłciowych w proces decyzyjny w momencie ustalenia ich miejsca pozbawienia wolności. Co więcej, 47% ankietowanych wskazało, że wolałoby mieszkać z innymi osobami na ogólnym oddziale, znaczna część wskazywała, że mogłaby mieszkać z innymi osobami LGBTIQ+, przy czym 45% zaznaczało, że najchętniej zajmowałoby w celę pojedynczą, a 45% - podwójną, zaledwie 9% wskazywało na większą. Zagadnienia związane z miejscem odbywania kary nie są tym samym ograniczone do płci, ale również obejmują inne czynniki – zob. K. Chesnut, J. Peirce, *Advancing Transgender Justice: Illuminating Trans Lives Behind and Beyond Bars*, Vera Institute of Justice 2024, s. 29-30.

7. możliwość wyegzekwowania, w tym poprzez regularny monitoring miejsc pozbawienia wolności, potencjalnie z udziałem osób transpłciowych i ich organizacji, jak również nadzór;
8. budowanie świadomości funkcjonariuszy i szkolenia⁴⁰.

W swoich wytycznych CPT odniosło się również do względów związanych z bezpieczeństwem, podkreślając, że:

nie ma ważnego powodu dotyczącego bezpieczeństwa, dla którego, co do zasady, zbilansowana indywidualna ocena ryzyka przeprowadzana przy przyjęciu osoby transpłciowej powinna różnić się od tej przeprowadzanej przy przyjęciu osoby cispłciowej⁴¹. W obu przypadkach podwójny cel powinien być taki sam: podjęcie decyzji, która najskuteczniej ochroni osobę osadzoną przed innymi, którzy mogą chcieć wyrządzić jej krzywdę, oraz ograniczenie ryzyka, że zostanie ona umieszczona w miejscu, w którym może wyrządzić krzywdę innym. CPT zauważa również w tym względzie, że choć przemoc między więźniami cispłciowymi pozostaje bardzo istotnym problemem w wielu państwach, nigdy nie sugeruje się, że jego rozwiązanie najlepiej postrzegać jest przez pryzmat płci⁴².

Odnosząc się do względów bezpieczeństwa odnotować należy również, za Komitetem, że „zarządzanie ryzykiem w więzieniach nie powinno opierać się na fałszywym stereotypie, że tłumienie lub ignorowanie cech i potrzeb osób transpłciowych zmniejszy ryzyko przemocy w więzieniach”⁴³. W sytuacji, gdy nie jest możliwe umieszczenie danej osoby w jednostce odpowiadającej jej tożsamości płciowej, nawet przez krótki okres, konieczne jest zapewnienie jej możliwości spędzania jakościowego czasu z osobami tej samej płci, z którą się identyfikują⁴⁴, jak również by na służbie byli funkcjonariusze danej płci⁴⁵. Co istotne, w praktyce często osoby transpłciowe pozbawione wolności izolowane są od pozostałych więźniów⁴⁶. W tym zakresie Komitet zwrócił uwagę, że ze względu na negatywne skutki, jakie może mieć izolacja dla zdrowia psychicznego osoby, konieczne jest, by ograniczyć do

⁴⁰ *Placement of trans and non-binary people. A guide for prisons*, Penal Reform International i Trans Europe and Central Asia, 2024, <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2024/07/PRI-Placement-of-trans-and-non-binary-people.pdf> [dostęp: 10.07.2024 r.].

⁴¹ Osoba cispłciowa – osoba, której płeć oznaczona przy urodzeniu jest zgodna z płcią odczuwaną (por. osoba transpłciowa – osoba, której płeć przy urodzeniu jest inna niż płeć odczuwana) – za: *Słowniczek*, Fundacja Trans-Fuzja, <https://www.transfuzja.org/edukacja/s%C5%82owniczek> [dostęp: 13.06.2024 r.].

⁴² Standard CPT, s. 8, tłumaczenie własne.

⁴³ Tamże, tłumaczenie własne.

⁴⁴ Tamże, s. 9.

⁴⁵ Tamże, s. 12. Komitet uznał za niewłaściwą sytuację, by w jednostce dla mężczyzn, w której znajduje się transpłciowa kobieta, nie było na służbie funkcjonariuszek. Podkreślił, że „we wszystkich jednostkach powinni być zarówno funkcjonariusze, jak i funkcjonariuszki. Jeśli wyjątkowo, na krótki czas, konieczne jest, by transpłciowa kobieta znalazła się w jednostce dla mężczyzn, należy podjąć kroki by zapewnić obecność co najmniej jednej funkcjonariuszki na służbie przez cały czas” (tłumaczenie własne).

⁴⁶ Dotyczy to nie tylko więźniów transpłciowych, ale również innych osób LGBTIQ+ – co ETPC uznał za naruszenie zakazu tortur w związku z zakazem dyskryminacji wskazując, że umieszczenie w celi izolacyjnej ze względu na orientację seksualną stanowi dyskryminację nawet jeśli ma na celu ochronę bezpieczeństwa więźnia – zob. wyrok ETPC z dnia 9.10.2012 r. w sprawie *X przeciwko Turcji*, skarga nr 24626/09.

niezbędnego minimum takie przypadki, a także zachować niezbędne gwarancje praw osób przebywających w takim odosobnieniu⁴⁷.

Konieczność wzięcia pod uwagę w toku wyboru miejsca odbywania kary płci, z którą identyfikuje się osoba pozbawiona wolności i jej woli w tym zakresie, jest tym ważniejsze, że – jak podkreśla CPT:

Umieszczenie osoby transpłciowej w jednostce dla osób identyfikujących się z odmienną płcią niż ona, nieuchronnie zwiększa ryzyko przemocy i prześladowania. Jest szeroko uznane, że osoby transpłciowe – podobnie jak inne osoby LGBTI w miejscach pozbawienia wolności – są w sytuacji szczególnej wrażliwości, zagrożone potencjalnym zastraszaniem i nadużyciami ze strony innych więźniów, jak i funkcjonariuszy. [...] Komitet życzy sobie, by unikano sytuacji, w których osoby transpłciowe czują, że muszą tłumić swoją tożsamość i starać się być niewidocznymi ze względu na brak ochrony zapewnianej przez zakład karny. CPT wielokrotnie spotykało się z transpłciowymi kobietami znajdującymi się w męskich jednostkach, które wskazywały, że nie czują się bezpiecznie⁴⁸.

Z obserwacjami CPT korespondują również badania czy raporty organów zajmujących się ochroną praw człowieka. W analizie Vera Institute of Justice zdecydowana większość badanych (osób transpłciowych pozbawionych wolności), bo aż 89%, przebywała w celi izolacyjnej (*solitary confinement*) przez pewien okres wykonywania pozbawienia wolności⁴⁹. Około 42% respondentów wskazało na częste obawy o swoje bezpieczeństwo, a 53% potwierdziło, że doświadczyło nadużyć na tle seksualnym w toku odbywania kary pozbawienia wolności. Podobny wynik odnotowano w innych badaniach, prowadzonych wśród transpłciowych kobiet w jednostkach dla mężczyzn – 59% kobiet poinformowało badaczki o doświadczeniu

⁴⁷ W tym miejscu CPT odwołało się do reguły 53A Europejskich Reguł Więziennych (2020), zgodnie z którą: a) więźniowie, którzy zostali odizolowani, powinni móc skorzystać z dwóch godzin znaczącego kontaktu z innymi osobami codziennie; b) przy podejmowaniu decyzji o izolacji powinno się brać pod uwagę stan zdrowia czy niepełnosprawność, które mogą sprawić, że więźniowie będą bardziej podatni na negatywne skutki odseparowania; c) separacja może być stosowana przez najkrótszy okres niezbędny do osiągnięcia jej celów i podlega regularnemu przeglądowi w ich świetle; d) więźniowie poddani separacji nie powinni podlegać dalszym ograniczeniom, innym niż te, które są niezbędne do osiągnięcia celu; e) cele, w których przebywają więźniowie odseparowani od reszty populacji, muszą spełniać minimalne standardy mające zastosowanie do innych miejsc zakwaterowania więźniów; f) im dłużej więzień jest odseparowany od innych więźniów, tym więcej działań należy podjąć w celu złagodzenia negatywnych skutków izolacji, w tym poprzez maksymalizację kontaktu z innymi osobami; g) więźniom odseparowanym należy zapewnić materiały do czytania i możliwość wykonywania ćwiczeń fizycznych przez jedną godzinę dziennie; h) więźniowie przebywający w izolacji powinni być codziennie odwiedzani przez dyrektora zakładu karnego lub funkcjonariusza działającego w jego imieniu; i) jeśli separacja ma negatywny wpływ na zdrowie fizyczne lub psychiczne więźnia, należy podjąć działania w celu jej zawieszenia lub zastąpienia mniej restrykcyjnymi środkami; j) każdy więzień poddany izolacji ma prawo do złożenia skargi.

⁴⁸ Standard CPT, s. 10, tłumaczenie własne.

⁴⁹ K. Chesnut, J. Peirce, *Advancing Transgender Justice...*, s. 31. Odpowiadając na pytanie o przyczyny pobytu w izolacji 47% wskazało na zarzuty dyscyplinarne, 21% miało usłyszeć od funkcjonariuszy, że przyczyną było zapewnienie bezpieczeństwa, a 19% samo zwróciło się do funkcjonariuszy by odizolować je od innych osób z obaw o własne bezpieczeństwo. Osoby, które wskazywały się na zarzuty dyscyplinarne, niejednokrotnie wskazywały, że naruszenia popełnione zostały z zamiarem doprowadzenia do wszczęcia postępowania przeciwko nim i w efekcie umieszczenia w celi izolacyjnej dla własnego bezpieczeństwa.

przemocy seksualnej w więzieniu (przy ok. 4% dla ogółu populacji)⁵⁰. Na zwiększone narażenie na przemoc wskazywali również Specjalny Sprawozdawca ds. tortur i innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania⁵¹ czy Podkomitet ds. zapobiegania torturom oraz innemu okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu⁵². Podkomitet zwracał uwagę na doniesienia o obelgach, biciu i przemocy motywowanej homo-, bi- lub transfobią oraz przemoc seksualną wobec osób LGBTIQ+⁵³. W tym zakresie SPT wskazywał na badania, z których wynika nawet 13-krotnie wyższe narażenie na przemoc względem osób transpłciowych niż wobec cisplciowych więźniów⁵⁴ i odnotował szczególne zagrożenie w przypadku umieszczenia transpłciowych kobiet w jednostkach dla mężczyzn⁵⁵. Zagrożenie to zostało również dostrzeżone przez Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE⁵⁶.

Co istotne, odniesienie się do tożsamości płciowej osoby doświadczającej przemocy ze strony współosadzonych lub funkcjonariuszy może być „kluczowe dla zrozumienia celowościowego elementu charakteryzującego tortury, który może być połączony, przykładowo, z dyskryminacją lub poniżaniem ze względu na płeć, orientację seksualną lub tożsamość płciową”⁵⁷. Jak wskazuje ODIHR:

Przesłanki „celu” (purpose) i „zamiaru” (intent) z definicji zawartej w Konwencji [w sprawie zakazu tortur] są zawsze spełnione, jeśli można wykazać, że akt przemocy był związany z konkretną płcią lub został popełniony wobec osób „ze względu na ich płeć, tożsamość płciową, rzeczywistą lub postrzeganą orientację seksualną lub nieprzystawanie do norm społecznych związanych z płcią i seksualnością”, a to oznacza, że taki czyn ze swojej natury ma charakter dyskryminacji⁵⁸.

⁵⁰ V. Jenness i in., *Violence in California Correctional Facilities: An Empirical Examination of Sexual Assault*, Biuletyn University of California Irvine Center for Evidence Based Corrections 2007, t. 2 nr 2, s. 2. Na badania te powołują się m.in. L. Sexton i J. Sumner w: *Same Difference: The “Dilemma of Difference” and the Incarceration of Transgender Prisoners*, „Law & Social Inquiry” 2016, t. 41, nr 03, s. 621.

⁵¹ Raport Specjalnego Sprawozdawcy ds. tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania z dnia 5.01.2016 r., A/HRC/31/57, § 13, 34.

⁵² Dziewiąty raport roczny SPT, CAT/C/57/4. Dalej: **SPT, Podkomitet**.

⁵³ Tamże, § 61, 63.

⁵⁴ Tamże, § 62.

⁵⁵ Tamże, § 66.

⁵⁶ „Osoby transpłciowe i interplciowe mogą stać się celem ataków innych osadzonych lub personelu z powodu dominującej w społeczeństwie dyskryminacji i fobii. Ryzyko jest szczególnie silne podczas kontroli osobistych oraz jeśli władze nie brały pod uwagę aspektu płci tych osób w momencie przydzielania ich do zakładów karnych lub do cel. W takich przypadkach należy pytać same osoby zainteresowane, czy powinny być przetrzymywane raczej w zakładzie dla kobiet czy dla mężczyzn, a także dowiedzieć się, z pracownikami której płci czują się one bardziej komfortowo w sytuacjach kontroli osobistej” – za: *Przemoc seksualna i przemoc związana z płcią w miejscach pozbawienia wolności – zapobieganie i reagowanie. Standardy, rozwiązania i przykłady z regionu OBWE*, Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE (dalej: **ODIHR**), Warszawa 2023, s. 57-58.

⁵⁷ C. Ferstman, *Reparations for Sexual and Other Gender-Based Violence* [w:] *Gender Perspectives on Torture. Law and Practice*, Waszyngton 2018, s. 20, tłumaczenie własne.

⁵⁸ *Przemoc seksualna i przemoc związana z płcią...*, s. 32. W tekście źródłowym zamieszczono również odniesienie do Sprawozdania specjalnego sprawozdawcy ds. tortur i innego okrutnego,

Niedostrzeżenie tego kontekstu sprzyja z kolei dalszemu występowaniu aktów przemocy na tle transfobicznym i zmniejsza ich powagę⁵⁹.

Odnosząc się do warunków i reżimu ustalonego w jednostkach penitencjarnych CPT podkreśliło, że „**administracja więzienna i funkcjonariusze powinni umożliwić osobom transpłciowym pozbawionym wolności ubieranie się w odzież odpowiadającą płci, z którą się identyfikują i odnosić się do nich wskazanym przez więźnia imieniem [...]. Władze jednostki powinny dopuścić używanie wskazanego imienia czy zaimków we wszelkiej komunikacji werbalnej i pisemnej, niezależnie od danych wskazanych w oficjalnej dokumentacji**”⁶⁰.

Za niezbędne uznał Komitet wprowadzenie jasnej polityki i wytycznych w odniesieniu do osób transpłciowych pozbawionych wolności, gwarantującej spełnienie ich konkretnych potrzeb ⁶¹. Na konieczność wprowadzenia takich regulacji, poza – jak wskazano powyżej – Krajowym Mechanizmem Prewencji Tortur – wskazuje również Biuro ONZ ds. Narkotyków i Przestępczości⁶². Podkreśla ono, że wszelkie przyjmowane regulacje wewnętrzne powinny skupiać się na zapewnieniu maksymalnej ochrony przed transfobiczną przemocą, niedyskryminacyjnego dostępu do resocjalizacji i braku tolerancji dla motywowanych transfobią naruszeń praw więźniów. Wprowadzenie regulacji powinno być ponadto poprzedzone konsultacjami z osobami transpłciowymi oraz organizacjami pozarządowymi działającymi na ich rzecz ⁶³. **Niezależnie od przyjętych rozwiązań prawnych, kluczowe znaczenie w procesie podejmowania decyzji dotyczących transpłciowych więźniów powinna mieć ich wola – stąd istotne jest również zagwarantowanie ich udziału w postępowaniach ich dotyczących**⁶⁴. Wprowadzenie wewnętrznych instrukcji i wytycznych nie stanowi jednocześnie odizolowanego postulatu kilku organizacji, a jest powszechnie uznawanym standardem⁶⁵.

Szczegółowo w wytycznych CPT odniesiono się również do kwestii kontroli osobistych, stanowiących szczególną przestrzeń do nadużyć. Kontrole osobiste (*strip search*), jak podkreśla Europejski Trybunał Praw Człowieka, wymagają prowadzenia

niehumanizującego lub poniżającego traktowania albo karania, 15.01.2008 r., A/HRC/7/3 oraz z 5.01.2016 r., A/HRC/31/57. Podkreślenie własne.

⁵⁹ J.-S. Blanc, *Crime and Multiple Punishments: The Vulnerability of LGBTI Persons in the Criminal Justice System* [w:] *Gender Perspectives...*, s. 204.

⁶⁰ Standard CPT, s. 12, tłumaczenie własne.

⁶¹ Standard CPT, s. 13.

⁶² Dalej: UNODC.

⁶³ T. Atabay, *Handbook on prisoners with special needs*, UNODC, Wiedeń 2009, s. 113-114.

⁶⁴ Tamże, s. 115.

⁶⁵ Poza CPT, UNODC, KMPT i HFPC zob. np. w Zasadach Yogyakarty (zasada 9 lit. C-E), podręczniku Association for the Prevention of Torture (dalej: APT), *Towards the Effective Protection of LGBTI Persons Deprived of Liberty: A Monitoring Guide*, Genewa 2018, s. 62 czy w dziewiątym raporcie rocznym SPT, w którym wskazano, że „wzmocnienie ochrony osób [LGBTIQ] pozbawionych wolności wymaga podjęcia działań ustawodawczych, administracyjnych i sądowych. By były adekwatne, wymagają one rzetelnej oceny ryzyka, w tym identyfikacji przyczyn, form i konsekwencji przemocy i dyskryminacji” (§§ 72-77, tłumaczenie własne).

„w odpowiedni sposób, z poszanowaniem godności ludzkiej i w uzasadnionym celu”⁶⁶. Ublżanie i wyśmiewanie osoby poddawanej kontroli, powodujące u niej poczucie upokorzenia i niższości, uznawane było przez ETPC za poniżające traktowanie, sprzeczne z art. 3 Konwencji⁶⁷. Poniżające traktowanie stanowić może również rutynowe poddawanie danej osoby kontrolom, konieczne jest bowiem ograniczenie ich do przypadków, gdy pojawią się realne podstawy do kontroli, jak również prowadzenie ich w sposób respektujący godność osobistą osób poddawanych kontroli i ograniczając do minimum ich poczucie zawstydzenia i upokorzenia⁶⁸. Samo przeprowadzenie kontroli bez wystarczającego uzasadnienia stanowić może z kolei naruszenie art. 8 Konwencji, stanowiącego o prawie do poszanowania życia prywatnego⁶⁹. Niezależnie od tożsamości płciowej, kontrole osobiste nie powinny również zakładać obowiązku zdejmowania całości odzieży jednocześnie – osoba taka powinna mieć możliwość zostać w przynajmniej części odzieży poniżej bądź powyżej pasa⁷⁰. W przypadku osób transpłciowych pozbawionych wolności, przy przyjęciu do jednostki funkcjonariusze powinni omówić z nimi temat kontroli osobistych i zapytać, jakiej płci powinien być funkcjonariusz przeprowadzający kontrole. Sam wybór osoby powinien być również odnotowany, a funkcjonariusze przeszkoleni, by przeprowadzać kontrole w sposób profesjonalny i z szacunkiem⁷¹.

Wyjątkowo istotnym obszarem wymagającym szczególnego przygotowania do pracy z osobami transpłciowymi jest więzienna ochrona zdrowia. W ocenie CPT administracja penitencjarna powinna umożliwić dostęp do opieki medycznej afirmującej płeć dla osób transpłciowych w miejscach pozbawienia wolności, które sobie tego życzą. Podkreślono, że:

Osoby pozbawione wolności nie powinny być wykluczone z procedur prawnych i opieki medycznej dla osób transpłciowych. Władze krajowe powinny podjąć działania w celu zapewnienia dostępności dla osób transpłciowych w więzieniach zabiegów chirurgicznych afirmujących płeć, jeśli sobie tego życzą⁷².

⁶⁶ Wyrok ETPC z dnia 22.10.2020 r. w sprawie *Roth przeciwko Niemcom*, skargi nr 6780/18 i 30776/18, § 65, tłumaczenie własne.

⁶⁷ Wyrok ETPC z dnia 15.11.2001 r. w sprawie *Iwańczuk przeciwko Polsce*, skarga nr 25196/94, § 59. Naruszenie przez Polskę art. 3 EKPC w związku z przeprowadzaniem kontroli osobistych stwierdził również Trybunał w wyroku z dnia 3.11.2015 r. w sprawie *Chyla przeciwko Polsce*, skarga nr 9384/08, z dnia 12.01.2016 r. w sprawie *Prus przeciwko Polsce*, skarga nr 5136/11, z dnia 16.02.2016 r. w sprawie *Paluch przeciwko Polsce*, skarga nr 57292/12, §§ 45-48 i innych.

⁶⁸ Raport CPT z dnia 30.07.2010 r. z wizytacji w Polsce w 2009 r., CPT/Inf (2011)20, § 94; raport CPT z dnia 13.12.2022 r. z wizytacji na Łotwie w 2022 r., CPT/Inf (2023)16, § 58; raport CPT z dnia 9.04.2019 r. z wizytacji w Republice Czeskiej w 2018 r., CPT/Inf (2019)23, § 31.

⁶⁹ Wyrok ETPC z dnia 1.06.2017 r. w sprawie *Dejneć przeciwko Polsce*, skarga nr 9635/13, § 75. Zob. również wyrok ETPC z dnia 15.09.2015 r. w sprawie *Milka przeciwko Polsce*, skarga nr 14322/12, § 49.

⁷⁰ Raport CPT z dnia 23.03.2023 r. z wizytacji w Belgii w 2022 r., CPT/Inf (2023)20, § 50; raport CPT z dnia 24.11.2022 r. z wizytacji w Holandii w 2022 r., CPT/Inf (2023)12, § 46; raport CPT z dnia 24.08.2021 r. z wizytacji w Niemczech w 2020 r., CPT/Inf (2022)18, § 30; raport CPT z dnia 6.04.2021 r. z wizytacji w Kosowie w 2002 r., CPT/Inf (2021)23, § 38.

⁷¹ Standard CPT, s. 14.

⁷² Standard CPT, s. 16, tłumaczenie własne.

Wskazano również, że „idealnie byłoby, gdyby taka opieka zdrowotna była uwzględniona w ramach krajowego systemu ubezpieczenia zdrowotnego”⁷³. Komitet poparł również standardy wyznaczone w publikacji „Standardy opieki zdrowotnej dla osób transseksualnych, transpłciowych i różnorodnych płciowo” opracowanej przez Światowe Stowarzyszenie Specjalistów(-tek) do spraw Zdrowia Osób Transpłciowych⁷⁴. Standardy te, stanowiące wytyczne dla lekarzy i lekarek, mają na celu „promowanie najwyższych standardów opieki zdrowotnej” dla osób doświadczających niezgodności płci⁷⁵. Podkreślono w nich m.in., że opieka zdrowotna dostępna osobom transpłciowym w zakładach karnych i aresztach śledczych powinna odzwierciedlać tę, która byłaby dla nich dostępna poza jednostką. W ocenie WPATH, „wszystkie elementy oceny i leczenia (...) mogą być zapewnione osobom mieszkającym w instytucjach”⁷⁶, a jeśli osoby zatrudnione w ramach więziennej ochrony zdrowia nie będą posiadały odpowiednich kompetencji, możliwe być powinno zasięgnięcie opinii zewnętrznych specjalistów(-ek). Podkreślono również, że „[o]soby z dysforią płciową mieszkające w instytucjach mogą również doświadczać współwystępujących problemów ze zdrowiem psychicznym”, które to problemy powinny być odpowiednio ocenione i leczone. W „Standardach...” znalazło się także odniesienie do możliwości prowadzenia terapii hormonalnej – zgodnie z nimi: 1) osoby wchodzące do instytucji w trakcie terapii powinny móc ją kontynuować na tych samych lub podobnych zasadach i być monitorowane zgodnie z przedstawionymi w dokumencie wytycznymi; 2) osoby spełniające warunki i wyrażające potrzebę dopuszczenia do terapii hormonalnej powinny móc taką terapię rozpocząć. Podkreślono przy tym możliwe konsekwencje nagłego przerwania dostępu do hormonów i nierozpoczęcia niezbędnej terapii, wskazując, że mogą obejmować one „znaczne prawdopodobieństwo wystąpienia negatywnych rezultatów, takich jak chirurgiczne samoleczenie przez autokastrację, obniżony nastrój, dysfориę lub myśli oraz zachowania samobójcze”. Pokrótkie odniesiono się też do potrzeb w zakresie warunków bytowych – podkreślając, że przy przyporządkowaniu do celi czy łaźni powinno brać się pod uwagę tożsamość płciową, stan fizyczny, godność i osobiste bezpieczeństwo transpłciowego więźnia⁷⁷.

⁷³ Tamże, tłumaczenie własne.

⁷⁴ *World Professional Association for Transgender Health*, dalej: **WPATH**.

⁷⁵ E. Coleman i inni, *Standardy opieki zdrowotnej dla osób transseksualnych, transpłciowych i różnorodnych płciowo*, WPATH 2012, https://www.wpath.org/media/cms/Documents/SOC%20v7/SOC%20V7_Polish.pdf? t=1573660119 (dostęp: 19.06.2024 r.).

⁷⁶ Tamże, s. 74.

⁷⁷ Tamże, s. 75. Zagadnienia związane ze zdrowiem psychicznym są tym ważniejsze, że – jak podnosi APT, ryzyko wystąpienia myśli samobójczych i samookaleceń wśród więźniów transpłciowych może być do 10 razy wyższe niż w populacji ogólnej – za: APT, *Towards the Effective Protection*, s. 89-93. Tymczasem z literatury naukowej wynika, że zapewnienie dostępu do tranzycji „może znacząco poprawić samopoczucie osób transpłciowych” i prowadzić do „zmniejszenia lęku, depresji, skłonności samobójczych”. Z kolei osoby, których dostęp do terapii jest utrudniony, a środowisko, w którym się znalazły – niewspierające, „są bardziej niż ogół populacji narażone na problemy zdrowotne (...). Chociaż dostępność tranzycji może je łagodzić, zdrowie i samopoczucie osób transpłciowych mogą być nadal zagrożone przez ich stygmatyzujące i dyskryminujące traktowanie” (What We Know Project, *What Does the Scholarly Research Say about the Effect of Gender Transition on Transgender Well-Being*”, Cornell University 2018, <https://whatweknow.inequality.cornell.edu/topics/lgbt-equality/what-does-the-scholarly-research-say-about-the-well-being-of-transgender-people/>

Warto odnotować również zalecenie zawarte w Regule 7 lit. a Reguł Mandeli⁷⁸ i potwierdzone również przez CPT, by w ewidencji więziennej ujmować „szczegółowe informacje umożliwiające ustalenie indywidualnej tożsamości osoby pozbawionej wolności, w poszanowaniu odczuwanej przez nią płci”⁷⁹. Odnotowanie w ewidencji odczuwanej płci nie ma na celu stygmatyzacji, a zapewnienie poszanowania tożsamości płciowej i godności osób transpłciowych w miejscu pozbawienia wolności (np. poprzez zapewnienie możliwości przeprowadzenia kontroli osobistej przez funkcjonariusza tej samej płci)⁸⁰. Na podobnym stanowisku stanął Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka⁸¹, który dodał jednocześnie, że:

Zgodnie z zasadą równości i niedyskryminacji, ustalenie miejsca wykonywania kary nie może być oparte na odgórnie przyjętych założeniach dotyczących płci [danej osoby – przyp. HFPC]. [...] Tym samym, na państwach ciąży obowiązek, by w kontekście pozbawienia wolności zapewnić przestrzeń do swobodnego i dobrowolnego samookreślenia tożsamości płciowej, poufnie i bezpiecznie, przed lub po przyjęciu do jednostki penitencjarnej⁸².

W aktualnym stanie prawnym w Polsce odnotowanie płci odczuwanej i respektowanie woli osoby transpłciowej, by zwracać się do niej wskazanym imieniem i we wskazanym rodzaju czy posługiwać się wskazanymi zaimkami, jest tym ważniejsze, że aktualna procedura prawnego uzgodnienia płci jest długotrwała⁸³,

[dostęp: 19.06.2024 r.], tłumaczenie własne). Nagłe wycofanie się z terapii może prowadzić do poważnych konsekwencji dla zdrowia, w związku z czym badacze wzywali do zabezpieczenia dostępu do leczenia afirmującego płeć i wprowadzenia odpowiednich regulacji (J. Sevelius, V. Jenness, *Challenges and opportunities for gender-affirming healthcare for transgender women in prison*, “International Journal of Prisoner Health” 2017, nr 13, t. 1, s. 35-38; K. Clark i inni, “What’s the right thing to do?” *Correctional healthcare providers’ knowledge, attitudes and experiences caring for transgender inmates*, “Social Science & Medicine” 2017, nr 193, s. 82, 87; A. Brömdal et al., *Whole-incarceration-setting approaches to supporting and upholding the rights and health of incarcerated transgender people*, “International Journal of Transgenderism” 2019, nr 20, t. 4, s. 346). Zob. opinia HFPC do sprawy *W.W. przeciwko Polsce*, skarga nr 31842/20, <https://archiwum.hfhr.pl/wp-content/uploads/2021/11/20211108-WW-amicus-skan.pdf> [dostęp: 19.06.2024 r.].

⁷⁸ *United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*, rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 70/175 (załącznik), przyjęta 17.12.2015 r.

⁷⁹ Tamże, tłumaczenie własne. Zalecenie to zostało zrealizowane m.in. w regulacji przyjętej przez maltańskie więziennictwo – w regulacji wydanej wskutek zaleceń CPT wskazano, że choć dane w ewidencji ujmowane są w oparciu o oficjalne dokumenty, jeśli osoba przyjmowana do jednostki wskazuje, że jej tożsamość płciowa nie odpowiada wskazanej w dokumentach należy (w poszanowaniu prywatności) zapytać o identyfikację, płeć, w której funkcjonuje czy zamiar prawnego uzgodnienia (pkt 3.1.). Wola osoby pozbawionej wolności co do używanego imienia i zaimków powinna być respektowana, a zachowanie przeciwne stanowi naruszenie regulacji (pkt 3.3) – za: *Trans, gender variant & intersex inmates policy*, Correctional Services (Malta) 2016, [https://mhascms.gov.mt/en/media/Policies-Documents/Documents/Trans%20Gender%20Variant%20and%20Intersex%20Inmates%20Policy%20-%20August%202016%20\(Final-%20Final\).pdf](https://mhascms.gov.mt/en/media/Policies-Documents/Documents/Trans%20Gender%20Variant%20and%20Intersex%20Inmates%20Policy%20-%20August%202016%20(Final-%20Final).pdf) [dostęp: 20.06.2024 r.].

⁸⁰ Zob. APT, *Towards the Effective Monitoring...*, s. 87.

⁸¹ Dalej: **MATPC**. Europejski Trybunał Praw Człowieka nie zajmował dotychczas stanowiska w tym zakresie, jednak w dotychczasowym orzecnictwie dorobek MATPC był brany pod uwagę – zob. np. wyrok ETPC z dnia 17.09.2014 r. w sprawie *Mocanu i inni przeciwko Rumunii*, skargi nr 10865/09, 45886/07 i 32431/08, §§ 191-192.

⁸² Opinia doradcza MATPC z dnia 30.05.2022 r. w sprawie zróżnicowanego podejścia do określonych grup osób pozbawionych wolności, nr OC-29/22, § 243, tłumaczenie własne.

⁸³ Jak wynika z danych zebranych przez Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, w zaledwie 132 sprawach na 1162 toczące się w latach 2020-2022 (tj. ok. 11%) powództwo uwzględniono na posiedzeniu niejawnym, a więc w najszybszym możliwym trybie – za: A. Mikołajczyk,

wymagająca wytoczenia powództwa przeciwko własnym rodzicom, a w przypadku osób pozostających w związku małżeńskim z reguły również rozwodu. Co więcej, znaczna część zabiegów afirmujących płeć nie wymaga prawnego jej uzgodnienia. Tym samym możliwa jest sytuacja (i jak pokazują przykłady z polskiej praktyki – zdarzają się one również w Polsce), że wobec braku szczególnych uregulowań osoba transpłciowa przez dłuższy czas będzie musiała posługiwać się danymi i dokumentami nieuwzględniającymi jej tożsamości płciowej i przebywać w jednostce nieodpowiadającej jej identyfikacji płciowej (odpowiadającej płci wskazanej w dokumencie tożsamości), pomimo ujawnienia swojej tożsamości i dążenia do funkcjonowania zgodnie z nią. Zakaz tortur, nieludzkiego i poniżającego traktowania oraz prawo od prywatności wymagają jednak uszanowania tożsamości płciowej i woli osoby transpłciowej niezależnie od danych wskazanych w dokumentach, jak również zapewnienia jej szczególnej ochrony przed przemocą werbalną, fizyczną i seksualną, w tym motywowaną uprzedzeniami.

IV. PODSUMOWANIE

Helsińska Fundacja Praw Człowieka pragnie zasygnalizować Panu Dyrektorowi potrzebę podjęcia działań w celu zapewnienia poszanowania praw osób transpłciowych przebywających w jednostkach penitencjarnych w Polsce.

Osoby transpłciowe w jednostkach penitencjarnych są szczególnie narażone na tortury, nieludzkie lub poniżające traktowanie, a środki podejmowane w celu zapobiegania złemu traktowaniu muszą brać pod uwagę ich podmiotowość i decyzyjność. Praktyka pokazuje, że – wbrew zapewnieniom Centralnego Zarządu Służby Więziennej oraz dyrektorów okręgowych – zagadnienie to wymaga szczególnego przygotowania funkcjonariuszy i administracji więziennej. Jak wynika z przypadków opisanych w części II niniejszego pisma, aktualna praktyka odbiega znacząco od standardów wynikających z praw człowieka. Dobitnym podkreśleniem tej tezy jest również wydany 11 lipca 2024 r. wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *W.W. przeciwko Polsce*, w którym Trybunał stwierdził naruszenie przez Polskę praw transpłciowej kobiety pozbawionej wolności ze względu na nagle i arbitralne przerwanie jej terapii hormonalnej.

Na kanwie wytycznych Europejskiego Komitetu ds. Zapobiegania Torturom jasno rysuje się konieczność zmiany stanu prawnego i praktyki w odniesieniu do osób transpłciowych w polskich więzieniach. Niezbędne jest zapewnienie uznania ich tożsamości płciowej, efektywna ochrona przed złym traktowaniem, jak również zapewnienie dostępu do opieki medycznej. W dotychczasowej komunikacji biuro Dyrektora Generalnego Służby Więziennej stało na stanowisku, że wprowadzanie szczególnych rozwiązań i dodatkowego przygotowania funkcjonariuszy nie jest

J. Jezierska, *Dane statystyczne na temat postępowań sądowych o ustalenie płci* [w:] A. Mikołajczyk (red.), *Postępowania w sprawach o ustalenie płci. Przewodnik*, „Biuletyn rzecznika Praw Obywatelskich” 2024 (1), Zasada Równego Traktowania. Prawo i Praktyka nr 35, s. 77-83. Tymczasem przewlekłość postępowań sądowych pozostaje problemem systemowym – zob. np. wyrok ETPC z dnia 7.07.2015 r. w sprawie *Rutkowski i inni przeciwko Polsce*, skargi nr 72287/10, 13827/11 i 46187/11 oraz 591 innych skarg.

konieczne. W praktyce problemy są jednak obecne i w naszym przekonaniu wymagają podjęcia systemowych działań.

Mając na uwadze powyższe Helsińska Fundacja Praw Człowieka zwraca się do Pana Dyrektora z rekomendacją wydania wytycznych opartych na standardzie opracowanym przez Europejski Komitet ds. Zapobiegania Torturom. Mamy jednocześnie nadzieję, że zawarte w niniejszym piśmie obserwacje okażą się w tej kwestii pomocne.

W imieniu Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka

/ podpis na oryginale /

Do wiadomości:

- 1) **Adam Bodnar, Maria Ejchart** – Minister i Wiceministra Sprawiedliwości
- 2) **Rafał Kulas** – Dyrektor Zespołu Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur